

Sober, maar niet doelmatig

Twintig jaar ouderenhuisvesting in Huize Tuinwijk

Op de slooplijst van het gemeentelijke programma Utrecht Vernieuwt staat een gebouw met een interessante geschiedenis: het complex Lauwerecht 8 van woningcorporatie Mitros. Het gebouw, dat nu dienst doet als kinderopvang en huisvesting van kleine huishoudens, is oorspronkelijk gebouwd als Gemeentelijk Bejaardentehuis voor 'niet-aangepaste bejaarden'. Een reconstructie van de totstandkoming en de tamelijk snelle opheffing.

Het Bejaardenhuis Dodt van Flensburglaan / Aalberselaan, waarschijnlijk kort na de oplevering.

□ COLLECTIE NEDERLANDS ARCHITECTUURINSTITUUT

De stad Utrecht beschikte sinds 1894 over een Bestedelingenhuis voor oude mannen en vrouwen. Vanaf 1899 was dit gevestigd aan de Doelenstraat 12. In 1931 werd het omgedoopt tot Gemeentelijk Tehuis voor Ouden van dagen. Het telde vijf slaapzalen voor 91 alleenstaande mannen, vier slaapzalen voor 48 alleenstaande vrouwen en enkele kleine dagverblijven. Hoewel het tehuis niet was ingericht voor verpleging, verbleef er een groot aantal zieken.

Kort na de Tweede Wereldoorlog werd duidelijk dat dit tehuis niet meer aan

*Wethouder H. Ploeg jr. spreekt tijdens de
openingsfestiviteiten op 23 mei 1958.*

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

de eisen van de tijd voldeed. In mei 1948 werd het college van burgemeester en wethouders door de raad uitgenodigd een plek aan te wijzen voor een nieuw Tehuis van Ouden van Dagen. Utrecht had op dat moment vrijwel geen uitbreidingsmogelijkheden meer binnen de gemeentegrenzen. Bovendien waren de meningen verdeeld over de beste manier om in ouderenhuisvesting te voorzien.

Andere inrichting, andere doelgroep

In 1951 vond een enquête van de Nationale Commissie voor de Bejaardenzorg plaats. De gemeente Utrecht besloot hierop aan te sluiten en stelde in november 1950 een ambtelijke commissie in om de Utrechtse situatie te onderzoeken. In april 1952 adviseerde de commissie om in de eerste plaats aandacht te schenken aan goede woongelegenheden voor bejaarden in zelfstandige woningen, en wel zo veel mogelijk verspreid, in betrekkelijk kleine aantallen, in alle wijken. Daarnaast was er volgens de commissie behoefte aan pension- of andere verzorgingshuizen en aan invaliden-tehuizen (vergelijkbaar met de huidige verpleeghuizen). De Utrechtse commissie durfde zich niet aan een kwantitatieve prognose te wagen - gegeven het feit dat verreweg de meeste bejaarden in 'gewone' woningen woonden.

Utrecht telde op dat moment acht tehuizen (met ongeveer 500 bedden) en vier verpleeginrichtingen voor chronisch zieken. Eén van de tehuizen was het Gemeentelijk Tehuis. De commissie analyseerde de reden van opname van de bewoners. Ze stelde

vast dat 42 bewoners waren opgenomen wegens invaliditeit of ziekte, 51 vanwege verwaarlozing, zwerven of ernstig alcoholisme en 48 wegens armoede, gemis van een woning of het ontbreken van verwanten of wat we nu 'mantelzorgers' zouden noemen. Na ook enkele nieuwe tehuizen elders in het land bezocht te hebben, adviseerde de commissie om voor het Gemeentelijk Tehuis niet alleen een andere inrichting, maar ook een andere (lees: minder problematische) doelgroep te kiezen.

Het College van B&W trok in mei 1952 de volgende conclusie: 'Aangezien pensiontehuizen, door particuliere instellingen gesticht, naar de ervaring leert, bepaalde categorieën van bejaarden bij voorkeur niet opnemen, rust op de Gemeente de taak, in de huisvesting van deze categorieën te voorzien. Het is dus o.i. noodzakelijk, een eenvoudig tehuis te stichten, voor hen die, ofschoon niet behorende tot de chronisch zieken, om persoonlijke redenen niet geschikt zijn voor een modern pensiontehuis.' In minder officiële stukken staat de doelgroep scherper beschreven: 'tehuis voor niet-aangepaste bejaarden'. Kennelijk deelde het college niet de mening van de ambtelijke commissie, dat het

nieuwe tehuis voor een andere doelgroep bestemd diende te zijn. Andere doelgroepen werden immers door particuliere instellingen bediend.

Wel namen B&W het idee voor een andere inrichting over: voornamelijk eenpersoonsslaapkamers, enkele tweepersoonsslaapkamers voor echtparen, gemeenschappelijke eetzalen en conversatieruimten, een ziekenafdeling en een tuin. Dit alles voor ongeveer 120 personen. Bovendien werd gestreefd naar verschillende oplossingen voor de doelgroep: er zou behalve dit tehuis een apart tehuis voor verpleging van chronisch zieken en een pensiontehuis moeten komen. Voor de oorspronkelijke doelgroep van het bestaande Tehuis voor Ouden van Dagen had het college een terrein van 3.100 m² in Lauwerecht op het oog. Na verbouw zou het pand aan de Doelenstaat een verpleeghuis kunnen worden. Voor het pensiontehuis werd gedacht aan een terrein in Tolsteeg - in combinatie met zelfstandige bejaardenwoningen. Over dit terrein kon de gemeente echter op dat moment nog niet beschikken.

Van plan tot gebouw

De gemeenteraad ging op 29 mei 1952 akkoord met het aangewezen terrein aan de Dodt van Flensburglaan te Lauwerecht en gaf het college toestemming om een bouwplan voor te bereiden.

De keuze voor een architect viel op Auke Komter, omdat hij ervaring met bejaardentehuizen had (zoals de door de ambtelijke commissie bezochte De Klokkenbelt in Almelo). Of er andere criteria bij de architectenselectie speelde, is in het archief van het gemeentebestuur niet te achterhalen. Het eerste schetsontwerp, dat Komter in november 1952 presenteerde, ging uit van een capaciteit van ongeveer 120 bedden. De hoofdvorm van het gebouw was toen al conform de uiteindelijke realisatie. Na een

lijke ruimten te verblijven. In september 1954 stelde de raad het gevraagde budget beschikbaar - overigens werd er wel gemord over de lange voorbereidingstijd. Bovendien was de fabricagecommissie (een raadscommissie) tegen: die vond het huis te klein en de plaats niet geschikt.

Medio 1956 startte de bouw. Door prijsstijgingen waren de stichtingskosten opgelopen tot f 1,5 miljoen (grond, bouw en inrichting). In april 1958 werd het gebouw opgeleverd en op 23 mei officieel geopend.

gesloopt), het Clubgebouw van Roei-vereniging De Hoop in Amsterdam (1949-1952, voorgedragen voor de Top 100 van Wederopbouwmonumenten) en de Tweede Openluchtschool te Amsterdam (1955-1958, gesloopt in 1992). Een groot project betreft sociale woningbouw in Slotervaart (1958). Voor de oorlog behoorde hij tot de modernistische architecten, daarna combineerde hij kenmerken van het functionalisme met traditionalisme en werd hij gezien als een compromisbouwer, ook wel bekend als 'shakehandsarchitectuur'.

De keuken op de begane grond aan de noordzijde, 1958.

□ FOTO L.H. HOFLAND | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Programma voor de bouw door de gemeente (december) en een tweede schetsontwerp (januari 1953) ontwierp Komter uiteindelijk een tehuis voor 103 bewoners (53 alleenstaande mannen, 36 alleenstaande vrouwen en 7 echtparen). Het plan werd ontworpen binnen de maximeisen voor Woningwetbouw, dat wil zeggen maximaal 75 m³ per bed. Het voorstel aan de raad om een krediet van f 1,2 miljoen beschikbaar te stellen, vermeldt dat het gaat om 'inrichting voor een bijzondere categorie van bejaarden, voor wie het wonen in afzonderlijke woon- en slaapvertrekken om persoonlijke redenen minder gewenst wordt geacht'. Bewoners kregen wel een eigen slaapkamer, maar werden geacht overdag in gemeenschappe-

Compromisbouwer

Architect Auke Komter (1904 - 1982) begon zijn studie in Leeuwarden en vervolgde deze in Amsterdam (onder meer bij Duiker) en Parijs (bij Le Corbusier). Hij vestigde zich in 1931 in Amsterdam als zelfstandig architect. Van hem zijn meer dan 200 ontwerpen bekend, maar een groot deel daarvan is niet gerealiseerd. Hij ontwierp niet alleen gebouwen, maar ook meubels en kinderspeelgoed en hij maakte enkele stedenbouwkundige plannen. De meeste (gerealiseerde) ontwerpen dateren uit de periode 1945 tot 1965. Tot zijn werk behoren onder meer een aantal villa's en woonhuizen, andere woningbouw, scholen en bejaardentehuizen. Bekendere werken zijn villa De Witte Raaf in Hattem (1936, rijksmonument), bejaardentehuis De Klokkenbelt te Almelo (1948-1952; grotendeels

'Kloek geproportioneerd' gebouw

In een krantenartikel van 31 oktober 1955 (onbekend uit welke krant), werd het ontwerp toegelicht. Het gebouw is 'geprojecteerd temidden van een royale plantsoenaanleg. Aan het gebouw is een reeks van serres met zonnige tuindeuren verbonden die waaivormig zijn georiënteerd op een podium, zodat deze ruimten ook als toneelzaal kunnen worden gebruikt. De serres zijn in een sierlijke tuin, met lommerrijke zitjes, pittoreske priëlen, kleurige bloemborders en gazons met vijvers gelegen [...] De architect heeft het gehele gebouw zo gesitueerd, dat een maximum profijt wordt getrokken van de zon en de tuinen [...] Het hoge, kloek geproportioneerde hoofdgebouw, met het sierlijk gebogen serre-centrum, ziet men als één geheel het fraaist vanaf de Dodt van Flensburglaan, waarlangs ook de grote voorhof ligt.'

Het gebouw was gedeeltelijk onderkelderd. Op de begane grond lagen aan de noordzijde de eetzaal en keuken, een zitkamer en kleedruimte voor personeel, een kantoor, een ontvangkamer, een portiersloge en de ingang (destijds Aalbersestraat 1A). In de recreatievleugel bevonden zich een spreekkamer, een toneelzaal met bergruimte, een zaal voor vrouwen, een zaal voor mannen en een lees- en schrijfzaal. In de tussenvleugel waren toiletten, een handenarbeidruimte en een kappersruimte. De zuidvleugel omvatte de benedenverdieping van de directeurswoning, drie ziekenzalen, een kamer voor de dokter, een kleine keuken, een badkamer, een laboratorium, twee iso-leerkamers en een mortuarium. De

‘Het sierlijk gebogen serre-centrum’.

□ COLLECTIE NEDERLANDS ARCHITECTUURINSTITUUT

tuin tussen de vleugels was ingericht als moestuin, die bij de recreatievleugel was bestemd voor de bewoners. De ziekenkamers aan de zuidzijde hadden ieder een eigen toegang tot de tuin aan die kant. Architect Komter heeft ook de tuinen ontworpen.

Op de eerste verdieping waren de slaapkamers voor alleenstaande vrouwen (oppervlakte 6 m²) en echtparen (10,6 m²). Ook was hier de bovenverdieping van de directeurswoning. Op de tweede verdieping waren de slaapkamers voor alleenstaande mannen. De slaapkamers waren voorzien van een wastafel en een kast. Gemeenschappelijke toiletten en badruimten bevonden zich op de gang.

Op de kleinere derde verdieping waren 11 ziltslaapkamers voor personeel. Dat had ook de beschikking over

een gezamenlijke woonkamer, een ruimte met toiletten en douches en een grote linnenkamer.

De gangen, eetzaal en recreatieruimten hadden een tegelvloer. De slaapkamers en kantoorruimten hadden een linoleumvloer. Bekend is dat de architect ook het meubilair heeft ontworpen.

Stichting Huisvesting Bejaarden

In 1958 richtte de gemeente de Stichting Huisvesting van Bejaarden (SHB) op. Die zorgde voor de exploitatie van het nieuwe Gemeentelijk Bejaardentehuis, een flat met zelfstandige bejaardenwoningen aan het Cremerplein en het verpleeghuis Lindenhorst in Driebergen. Alle gebouwen werden door de gemeente verhuurd aan de stichting. Bij de SHB stond het Gemeentelijk Bejaardentehuis aanvankelijk bekend als gebouw Aalbersestraat. Vanaf 1965 is de naam veranderd in Huize Tuinwijk.

Het Gemeentelijk Bejaardentehuis begon met 102 bejaarden en 24 personeelsleden: een directeur, een verpleegster, twee assistenten, vier verzorgsters, een naaister, een kleermaakster, een kokkin, een leerhersteller, tien helpsters, een halftime stoker-huis-knecht en een halftime schrijver. De directeur, de verpleegster, één van de assistenten en de verzorgsters kregen vrij wonen, vuur, water, licht en voeding. De andere personeelsleden woonden buiten het tehuis. In de loop der jaren is de capaciteit van het tehuis gegroeid naar 110 bedden, onder meer door de twee isoleerkamers in gebruik te nemen voor urgente opnamen. Het aantal personeelsleden groeide tot 30 in 1969. Op advies van de commissie belast met het toezicht op de bejaardenzorg is in 1970 het aantal bedden teruggebracht tot 100.

De SHB kreeg er al snel nieuwe taken bij zoals de registratie van woningzoekenden die in aanmerking wilden komen voor specifieke bejaardenwoningen en de toewijzing van alle gemeentelijke bejaardenwoningen. De gemeente bouwde in de jaren zestig nieuwe bejaardenwoningen, die in beheer van de SHB kwamen: bejaardenflats aan de Gaspari- en Nansenlaan, het eerste dienstencentrum van Nederland aan de Bernadottelaan, een verzorgingshuis aan de Eisenhowerlaan, een flat en dienstencentrum aan de Vulcanusdreef en verzorgingstehuis en zelfstandige bejaardenwoningen Tolsteeg. In 1974 werd verpleeghuis Albert van Koningsbruggen geopend. Ook verzorgde de SHB sinds 1970 het beheer van diverse vrijwoningen voor bejaarden van enkele fondaties.

Sluiting en verbouw

Begin jaren zeventig vond de Inspectie van het toezicht op de bejaardenoorden het gebouw niet meer passend voor bejaardenhuisvesting. Het pand voldeed absoluut niet meer aan de normen: bewoners zouden de beschikking moeten hebben over een eigen kamer met in ieder geval een eigen toilet. Ook werd geconstateerd dat er nauwelijks meer behoefte aan deze vorm van bejaardenhuisvesting bestond. Het gebouw zou wel kunnen worden aangepast, maar dat werd veel te duur. Verbouw zou leiden tot

Details van het voormalige Huize Tuinwijk in 2010.

□ FOTO'S MARCELLA DORIGO

een vermindering van de capaciteit, waardoor er geen rendabele exploitatie meer mogelijk zou zijn. Kortom, al 15 jaar na ingebruikname bleek het gebouw niet langer doelmatig.

Er werd gekozen voor nieuwbouw in Transwijk, ter vervanging van Huize Tuinwijk en het verzorgingshuis aan de Eisenhowerlaan.

In juli 1978 kwam Huize Tuinwijk leeg. De bewoners verhuisden naar het nieuwe verzorgingshuis De Bijnerkshoek. In juni 1978 besloten B&W

om een studieontwerp van gemeentearchitect Uijterlinden voor één- en tweepersoonshuishoudens uit te werken en tijdelijk urgente één- en tweepersoonshuishoudens hier te huisvesten. In 1980 kreeg de gemeente bericht dat een rijksbijdrage voor verbouw tot 40 wooneenheden werd toegekend.

Het plan betrof een inpandige verbouwing waarbij vooral de begane grond ingrijpend werd gewijzigd. Op de verdiepingen zijn de gangen gehandhaafd en zijn slaapkamers, toiletten en badruimten samengevoegd om woningen te maken. Trappenhui-

zen en de lift bleven in tact. De directeurswoning is nog steeds een aparte woning. Aan de buitengevel werden alleen kleine aanpassingen op de begane grond aangebracht. Een deel van de tuin werd gebruikt voor 36 nieuwe parkeerplaatsen.

De recreatievleugel maakte geen deel uit van het verbouwplan. In januari 1981 werd besloten om verbouw tot vier wooneenheden op de begane grond te schrappen, omdat kinderdagverblijf Nijntje zich hier en in de recreatievleugel wilde vestigen. In juni van dat jaar werden 36 wooneenheden opgeleverd. Eind 1981 werd ook de recreatievleugel verbouwd, naar ontwerp van de gemeentearchitect.

Sloop of renovatie?

Al in de eerste overeenkomst tussen de gemeente en de woningcorporaties over vernieuwing van de sociale woningvoorraad (*De Utrechtse Opgave*, 2001) stond Huize Tuinwijk op de slooplijst. In een nieuwsbrief aan bewoners uit juni 2005 meldde Mitros tot de sloop alleen nog - na ingediende klachten - klein dagelijks onderhoud te verrichten. In het concept *Masterplan Talmalaan en omgeving* staat deze locatie als laatste in de planning opgenomen. Volgens een presentatie van Mitros aan de bewoners start de sloop in 2016. Volgens het concept Masterplan moet het plaats maken voor een appartementengebouw van zeven tot negen etages met ongeveer 67 wonin-

Tot jongerenhuisvesting verbouwde vleugel aan de Samuel Mullerstraat, 1981.

□ FOTODIENST GAU | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

gen en een parkeergarage langs de Kardinaal de Jongweg en ongeveer zes eengezinswoningen aan de Dodt van Flensburglaan.

De voorgenomen sloop roept de vraag op naar de stedenbouwkundige en architectonische waarde van het gebouw. Al in 1975 oordeelde de directeur van de Gemeentelijke Bouw- en Woningdienst in een artikel dat het gebouw 'interessant (is) gelegen en ingebed in de aanwezige bebouwing'. In de cultuurhistorische inventarisatie van naoorlogse bouwkunst van de gemeente Utrecht uit 2005 werd aan het pand een hoge waardering toegekend. 'De architectuur van dit gebouw is bijzonder en ook de oorspronkelijke typologie. Bovendien bevindt dit gebouw zich nog vrijwel in de oorspronkelijke staat.'

'De bejaardentehuizen blinken niet altijd uit in schoonheid', zo oordeelt F. Oudshoorn in haar scriptie over architect Komter uit 2009. Die kwalificatie geldt ook wel voor het Gemeentelijk Bejaardenhuis in Utrecht. Het tehuis was bedoeld voor de minst bedeel- den en werd gerealiseerd binnen de financiële kaders van de Woningwet, wat betekende dat er 'sober en doelmatig' moest worden gebouwd. De architect heeft zich enige luxe geper- mitteerd in elementen als de waai- ervormige recreatievleugel en de loggia op de derde verdieping. De keuze voor een architect die elemen- ten uit het modernisme en traditio-

nalisme combineerde heeft geleid tot een sober, maar ook somber ogend gebouw. Het gebouw heeft niet het overzichtelijke, lichte en open karakter van het modernisme, maar ook niet de gezelligheid en monumentaliteit of schilderachtigheid van het traditionalisme.

Sterk aan het gebouw is de ruimtelijke opbouw. Het gebouw ligt op een driehoekige locatie precies op de grens tussen het vooroorlogse Tuinwijk en het naoorlogse Lauwerecht. Tuinwijk heeft een gevarieerd stratenpatroon, gesloten bouwblokken, met voornamelijk bakstenen gebouwen

met twee lagen en een schuine kap. Er is in Lauwerecht gekozen voor een geleidelijke overgang in bebouwingshoogte van drie lagen (bejaardenhuis), naar vier (middengebied) en vijf lagen (Talmalaan). Met de keuze in het Masterplan Talmalaan voor realisatie van nieuwbouw in zeven tot negen lagen gaat de samenhang in bebouwing aan de zuidzijde van deze weg verloren. Een minder radicale ingreep zou meer recht doen aan de stedenbouwkundige situatie. Renovatie zou een blijvende herinnering bieden aan een boeiende fase in de sociale geschiedenis van de stad.

Geraadpleegde bronnen

Archieven

Bouwtekeningen, Het Utrechts Archief, nummers 2410c (1955) en 877-1/2 (1979-1981).
Gemeentebestuur van Utrecht 1813-1969, Het Utrechts Archief, 1007-3 inventarisnr. 22700, 22702, 22704, 25944 t/m 25948, 25960.
Secretarie Gemeente Utrecht 1970-1989, archief aanwezig bij de gemeente, inventarisnr. 12212.

Literatuur

Gemeente Utrecht, *Masterplan Talmalaan en omgeving* (concept 17 februari 2010).
Graafhuis, A., e.a., *Van gasthuisbed tot verzorgingsflat. De ontwikkeling van de huisvesting van bejaarden in de stad Utrecht* (Utrecht 1975) artikelen van J.G. Riphagen en van W.A.H.W.M. Janssen.
Heuvel, M. van den, *Cultuurhistorische inventarisatie Naoorlogse bouwkunst: Lauwerecht* (Utrecht, juli 2005).
Mitros, *Nieuwsbrief Lauwerecht 8 (Huize Tuinwijk Adriaen Beyerkaade)* (Utrecht, 13 juni 2005).
Mitros, Presentatie voor informatieavond (Utrecht, 25 februari 2010).
Oudshoorn, F., *Auke Komter (1904-1982). Gematigd modernist uit principe. Een objectieve analyse van zijn plek in de architectuurgeschiedenis* (Utrecht 2009).
Utrechts Nieuwsblad 16 september 1954, 24 mei 1958 en 7 juli 1960.
www.bonas.nl